O‘QUV-ME’YORIY HUJJATLAR UZVIYLIGINI TA’MINLASHDA MOSLIK MATRITSASI VA SILLABUS EKSPERTIZASINING O‘RNI

Usmanova Gulxumor Saidakbarovna
Oriental universiteti o‘quv-metodik ta’minot bo‘limi boshlig‘i
E-mail: Gulhumor90@gmail.com, ORCID: 0009-0004-9533-0690

Annotatsiya. Tezisda malaka talablari, o‘quv reja, fan dasturi, sillabus va baholash vositalari o‘rtasidagi uzviylikni ta’minlash muammosi tahlil qilinadi. Edukologik boshqaruvning maqsad–natija muvofiqligi mexanizmi doirasida moslik matritsasi, sillabus ekspertizasi va ta’lim natijalarining baholash bilan qamrab olinganlik koeffitsiyentidan foydalanish taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: konstruktiv muvofiqlashtirish, moslik matritsasi, sillabus ekspertizasi, ta’lim natijalari, kompetensiyaviy yondashuv.

Kredit-modul tizimiga o‘tish bilan [4] oliy ta’lim tashkilotlarida o‘quv-me’yoriy hujjatlar soni ortdi: malaka talablari, ishchi o‘quv reja, fan (modul) dasturi, sillabus, baholash mezonlari va topshiriqlar banki. Biroq hujjatlarning ko‘payishi ularning bir-biriga mosligini avtomatik ta’minlamaydi. Amaliyotda ba’zan malaka talablarida ko‘rsatilgan kompetensiya birorta fanda shakllantirilmaydi yoki sillabusdagi ta’lim natijasi hech bir baholash topshirig‘ida tekshirilmaydi. Natijada boshqaruv qarorlari hujjatlar mazmuniga emas, ularning rasmiy mavjudligiga tayanib qoladi.

Bu muammoni hal etishda J. Biggs va K. Tang asoslagan konstruktiv muvofiqlashtirish g‘oyasi muhim nazariy tayanch bo‘ladi: ta’lim natijalari, o‘quv faoliyati va baholash topshiriqlari bir-biriga mos loyihalanmasa, talaba chuqur o‘rganishga erisha olmaydi [2]. Edukologik boshqaruvda bu talab alohida fan bilan cheklanmaydi va butun ta’lim dasturi miqyosiga ko‘chiriladi.

Muammoning ildizi hujjatlarning turli vaqtda va turli bo‘linmalar tomonidan ishlab chiqilishida. Malaka talablari tarmoq miqyosida, o‘quv reja fakultetda, fan dasturi va sillabus kafedrada, baholash topshiriqlari esa ko‘pincha alohida o‘qituvchi tomonidan tayyorlanadi. Har bir bosqichda hujjat o‘zicha to‘g‘ri tuzilgan bo‘lishi mumkin, ammo zanjirning bir bo‘g‘inidagi o‘zgarish keyingi bo‘g‘inlarga yetib bormaydi. Edukologik boshqaruv nuqtayi nazaridan bu holat o‘quv jarayonining tizimlilik tamoyiliga zid keladi.

Buning asosiy vositasi — kompetensiyalar va fanlar moslik matritsasi. Matritsa satrlarida ta’lim dasturining kompetensiyalari, ustunlarida o‘quv rejadagi fanlar joylashadi; kesishmada fan mazkur kompetensiyani kiritishi (K), rivojlantirishi (R) yoki mustahkamlab yakuniy baholashi (M) belgilanadi. Matritsa uch xil nuqsonni ko‘rsatadi: hech bir fan bilan ta’minlanmagan kompetensiyalar; ortiqcha takrorlanishlar; “K–R–M” ketma-ketligi to‘liq bo‘lmagan kompetensiyalar.

Moslik matritsasining tuzilishini quyidagi namunada ko‘rish mumkin. Unda bakalavriat ta’lim dasturining to‘rtta umumlashtirilgan kompetensiyasi va beshta fani olingan (1-jadval).

1-jadval. Kompetensiyalar va fanlar moslik matritsasining namunasi

Kompetensiya \ Fan	F1	F2	F3	F4	F5
K1. Kasbiy bilimlarni amaliy vaziyatlarda qo‘llash	K	R		R	M
K2. Axborotni tahlil qilish va raqamli vositalardan foydalanish	K		R		M
K3. Jamoada ishlash va kommunikatsiya		K	R	M	
K4. Tadqiqot olib borish va natijalarni taqdim etish			K	R	

Izoh: K — fan kompetensiyani kiritadi, R — rivojlantiradi, M — mustahkamlaydi va yakuniy baholaydi. Matritsadan ko‘rinadiki, K1 va K2 kompetensiyalari to‘liq “K–R–M” ketma-ketligida shakllantiriladi. K4 kompetensiyasi esa kiritilgan va rivojlantirilgan bo‘lsa-da, hech bir fanda yakuniy baholanmaydi. Demak, bu kompetensiya bo‘yicha bitiruvchining tayyorgarligi haqida ishonchli ma’lumot olinmaydi va o‘quv rejaga yoki yakuniy attestatsiya dasturiga tuzatish kiritish talab etiladi. Matritsa har o‘quv yili boshida ta’lim dasturi qo‘mitasi tomonidan yangilanadi.

Ikkinchi vosita — sillabus ekspertizasi. Kafedra va o‘quv-metodik bo‘linma har bir sillabusni uchta savol bo‘yicha tekshiradi: ta’lim natijalari o‘lchanadigan harakat fe’llari bilan ifodalanganmi [1]; har bir natija kamida bitta baholash topshirig‘i bilan qamrab olinganmi; o‘qitish metodlari natijaning bilish darajasiga mosmi. Ekspertiza xulosasi sillabusni qayta ishlash bo‘yicha aniq tavsiyalar shaklida rasmiylashtiriladi.

Mexanizm natijadorligini o‘lchash uchun ta’lim natijalarining baholash bilan qamrab olinganlik koeffitsiyenti taklif etiladi: $Kq = nb / nu$, bu yerda nb — kamida bitta baholash topshirig‘i bilan tekshiriladigan natijalar soni, nu — fan dasturidagi natijalarning umumiy soni. $Kq = 1$ bo‘lganda barcha rejalashtirilgan natijalar baholanadi; $Kq < 0,8$ bo‘lsa, sillabus qayta ko‘rib chiqilishi lozim. Bu ko‘rsatkichni HEMIS yoki LMS orqali yuritish kafedra va fakultet darajasida taqqoslash imkonini beradi [5].

Mexanizmning samarali ishlashi uchun bir qator tashkiliy shartlar zarur. Birinchidan, moslik matritsasi va sillabus shablonlari OTM miqyosida yagona bo‘lishi lozim. Ikkinchidan, ekspertiza reglamenti — muddatlar, mas’ul shaxslar va xulosalarni rasmiylashtirish tartibi ichki nizomda belgilanishi kerak. Uchinchidan, professor-o‘qituvchilar ta’lim natijalarini o‘lchanadigan shaklda ifodalash va ularni baholash topshiriqlari bilan bog‘lash bo‘yicha metodik qo‘llab-quvvatlanishi zarur. Nihoyat, ekspertiza natijalari o‘qituvchini jazolash uchun emas, sillabusni takomillashtirish uchun ishlatilishi mexanizmga ishonchni oshiradi.

Kq koeffitsiyentini hisoblashga misol keltiramiz. Fan dasturida oltita ta’lim natijasi belgilangan bo‘lsin. Sillabusdagi baholash topshiriqlari tahlil qilinganda ulardan beshtasi joriy, oraliq yoki yakuniy nazorat topshiriqlarida tekshirilishi, bittasi esa birorta topshiriq bilan qamrab olinmagani aniqlandi. Unda $Kq = 5 / 6 \approx 0,83$ bo‘ladi. Koeffitsiyent chegaraviy qiymatdan yuqori bo‘lsa-da, qamrab olinmagan natija uchun baholash topshirig‘i ishlab chiqilishi yoki natijaning o‘zi qayta ko‘rib chiqilishi lozim. Shu tariqa koeffitsiyent oddiy statistik ko‘rsatkich emas, aniq metodik qarorga asos bo‘ladi.

Shunday qilib, moslik matritsasi, sillabus ekspertizasi va Kq koeffitsiyenti birgalikda o‘quv-me’yoriy hujjatlar zanjirini uzluksiz qiladi hamda kompetensiyaviy yondashuvni qog‘ozdagi talabdan amaliy boshqaruv vositasiga aylantiradi [3].

Mexanizmning ta’lim sifatiga ta’siri ham bevosita va ham bilvosita namoyon bo‘ladi. Bevosita ta’siri shundaki, talaba har bir fanda nimaga erishishi kerakligini va bu qanday baholanishini oldindan biladi, bu esa uning o‘z faoliyatini rejalashtirish va refleksiya qilish imkoniyatini oshiradi. Bilvosita ta’siri esa dastur darajasida namoyon bo‘ladi: kompetensiyalar fanlar o‘rtasida izchil taqsimlanadi, takrorlanishlar kamayadi, yakuniy attestatsiya barcha kompetensiyalarni qamrab oladi.

Taklif etilayotgan yondashuvni bosqichma-bosqich joriy etish maqsadga muvofiq: avval bitta ta’lim dasturi doirasida moslik matritsasi tuziladi va sillabuslar ekspertizadan o‘tkaziladi, so‘ngra olingan tajriba umumlashtirilib, boshqa dasturlarga kengaytiriladi. Bunday yondashuv kafedralarga yangi talablarga moslashish uchun vaqt beradi va formal hujjatbozlik xavfini kamaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Anderson L.W., Krathwohl D.R. (eds.) A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing: A Revision of Bloom’s Taxonomy of Educational Objectives. – New York: Longman, 2001.

2. Biggs J., Tang C. Teaching for Quality Learning at University. – 4th ed. – Maidenhead: Open University Press, 2011.

3. Митяева А.М. Компетентностная модель многоуровневого высшего образования (на материале формирования учебно-исследовательской компетентности бакалавров и магистров): дис. … д-ра пед. наук. – Волгоград, 2007. – 403 с.

4. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim jarayonini tashkil etish bilan bog‘liq tizimni takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 824-son qarori. 2020-yil 31-dekabr.

5. Usmanova G.S. Oliy ta’limda edukologik boshqaruv modelini qo‘llash samaradorligi // O‘zbekiston Milliy universiteti xabarlari. – 2026. – №11. – B. 214–216.